

УДК 338.439:351.863

М. М. Одінцов,

к. е. н., доцент, Черкаський державний технологічний університет

О. М. Одінцов,

к. е. н., доцент, Черкаський державний технологічний університет

ПРОДОВОЛЬЧА БЕЗПЕКА В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЙНОЇ ЕКОНОМІКИ

Розглянута сутність продовольчої безпеки відповідно до концепції ради ФАО при ООН. Проведено аналіз рівня споживання основних продуктів харчування населенням України і регіонів. Запропоновані шляхи підвищення рівня продовольчої безпеки країни і регіонів.

The essence of food security in accordance with the concept of the FAO Council at the UN has been considered. The analysis of the level of consumption of main food products of Ukrainian population and regions has been conducted. Ways to improve food security in the country and regions have been suggested.

Ключові слова: продовольство, безпека, фізична доступність, економічна доступність, самозабезпечення.

Key words: food, safety, physical accessibility, economic accessibility, self-reliance.

ВСТУП

Для кожного суспільства однією із важливих і складних проблем є забезпечення необхідної кількості продовольства для потреб харчування населення. Для України, незважаючи на наявність значних площ родючих земель, ця проблема не менш актуальна. В 90-і роки минулого століття країна пережила падіння власного сільськогосподарського виробництва і нездатність забезпечення населення продуктами харчування.

Останніми роками ніби нема підстав продовольчу проблему країни назвати гострою через видимий достаток продовольства в торгівлі. Тобто із тріади фізична доступність, економічна доступність і безпечність продовольства для всіх верств населення по більшості продуктів задовольняється фізична доступність продовольства. Але економічна доступність при нинішньому прожитковому мінімумі проблематична.

Перехід до ринкової економіки привів до втрати економіки сільського господарства як цілісної системи. Сільськогосподарські товаровиробники перетворилися в окремих гравців ринку, кожен з яких самостійно обирає вид своєї діяльності і сам виживає або банкрутує. Минулі роки довели, що без контролю з боку держави ринок не здатний забезпечити виробництво необхідної кількості й асортименту продуктів харчування, тобто забезпечити рекомендований медициною рівень споживання продуктів для всіх верств населення.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Поняття продовольчої безпеки в світі виникло в 70-х роках минулого століття, коли слаборозвинуті країни відчули гостру нестачу продовольства. Ці країни перебували на стадії демографічного переходу, коли приріст населення почав випереджати темпи зростання виробництва продуктів харчування. Природна продуктивність сільськогосподарських угідь і тварин досягла межі розвитку продуктивних сил.

Можливий ефект "Зеленої революції" також себе вичерпав. Для подолання виниклої кризи продовольчого забезпечення в 1973 році Всесвітня Сільськогосподарська організація при ООН (ФАО) створила комітет продовольчої безпеки (ПБ) Ради ФАО. В грудні 1974 року комітет підготував "Міжнародні зобов'язання по забезпеченню продовольчої безпеки в світі".

На початку 80-х років ХХ століття Комітет по ПБ ФАО розробив "Концепцію забезпечення світової продовольчої безпеки", яка передбачила:

- 1) прийняття конвенції про міжнародну продовольчу допомогу і про торгівлю пшеницею;
- 2) запровадження спеціального механізму для організації імпорту країн, що розвиваються;
- 3) забезпечення щорічного поповнення міжнародного надзвичайного продовольчого резерву на 500 тисяч тонн;
- 4) прийняття заходів щодо досягнення стійкості ринку продовольства і забезпечення до нього доступу країн, що розвиваються.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ

За визначенням відомих економістів [1; 2; 3], продовольча безпека — це забезпечення гарантованого доступу всіх жителів і в будь-який час до продовольства у обсязі, необхідному для активного здорового життя. Рівень продовольчої безпеки ФАО визначається двома показниками. Перший показник характеризується обсягом перехідних до наступного врожаю світових запасів зерна. Рівень вважається безпечним, якщо зерновий резерв країни здатний протягом 60 днів забезпечити світове споживання зерна, що еквівалентне 17 % світового споживання. Другий показник характеризує рівень виробництва зерна на одну особу населення.

Міжнародне визначення ПБ показує відношення до продовольства споживачів, а не держави. Для державного визначення продовольчої проблеми частіше використовують поняття продовольчої незалежності, тобто забезпечення власним вироб-

Таблиця 1. Рівень споживання основних продуктів населенням України (на одну особу за рік, кг)

Продукти	Раціональна норма	Фактичне споживання			2009 р. у % до раціональної норми
		1990 р.	2000 р.	2009 р.	
М'ясо і м'ясопродукти – усього	80	68,2	32,8	50	62,5
Молоко і молокопродукти	380	373	198	212	55,8
Яйця, шт.	300	272	164	272	90,7
Хліб і хлібопродукти	101	141	124	112	110,9
Картопля	125	131	134	133	106,4
Овочі та баштанні культури	160	102	101	137	85,6
Плоди, ягоди і виноград	90	47	29	46	51,1
Цукор	38	50	36,5	38	100,0
Олія	20	12	9,3	15,4	77,0

ництвом основних видів продовольства в межах медичних норм споживання.

Враховуючи зміст понять продовольчої безпеки і продовольчої незалежності, наприкінці 80-х років Світовий банк сформулював ще два поняття: тимчасовий підрив продовольчої безпеки, тобто періодичне порушення доступу до світових продовольчих запасів (ресурсів) з різних причин (спекулятивне підвищення світових цін на продовольство, тимчасове скорочення валютних доходів держави й ін.), і хронічний підрив ПБ, коли держава не спроможна виробити необхідну кількість продуктів харчування або не спроможна закупити їх на зовнішньому ринку.

Якщо говорити про самозабезпеченість розвинутих країн, то США і Франція повністю задовольняють потреби населення у продовольстві, Німеччина — на 93 %, Італія — 78 %, Японія — тільки на 50 %, країни Персидської затоки — на 20 %. У міру можливостей, кожна країна прагне забезпечити максимальний рівень самозабезпечення продовольством, незважаючи на вкрай нерентабельному в даній природній зоні або в даних умовах сільськогосподарському ринку.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

В Україні поки що нема встановленого критерію продовольчої безпеки. Україна належить до ряду країн, які не мають власної стратегії забезпечення продовольчої безпеки. Насамперед, про це свідчить відсутність законодавчої бази з питань ПБ. В той же час не можна стверджувати, що ця проблема залишається поза увагою держави. В 2007 році уряд Януковича В.Ф. затвердив методiku визначення основних індикаторів продовольчої безпеки [4]. За цією методикою індикатори, що характеризують стан продовольчої безпеки країни, розраховуються за основними групами харчових продуктів. У постанові визначено, що індикаторами продовольчої безпеки є: добова енергетична цінність раціону людини, забезпечення раціону людини основними видами продуктів; достатність продуктів; диференціація вартості харчування за соціальними групами; ємність внутрішнього ринку окремих продуктів; продовольча незалежність за окремими продуктами.

Важливою умовою ПБ є самозабезпечення, тобто забезпечення фізичної доступності продовольства за рахунок вітчизняного виробництва. Виді-

ляється два рівні продовольчого самозабезпечення: національний і регіональний [5]. Національний рівень, за їх визначенням, передбачає виробництво зерна, молока, м'яса, цукру. Регіони за функціями на національному ринку згруповані за 3-ма групами в залежності від функцій, які вони здійснюють на внутрішньому ринку.

До першої групи віднесені регіони (області), які забезпе-

чують населення основними продуктами і вивозять за межі своєї території продовольче і фуражне зерно, молочну і м'ясну продукцію, цукор, олію і картоплю. Друга група областей частково забезпечує потреби населення в продовольчому зерні, молочній і м'ясній продукції, овочах і фруктах і вивозять зерно, цукор, олію, яйця. Третя група областей забезпечує населення продуктами в межах від мінімальних до раціональних норм харчування і ввозять молочну і м'ясну продукцію та цукор.

Головною ланкою забезпечення ПБ є не лише гарантована наявність (фізична доступність) продовольчих товарів, а й підвищення добробуту населення, тобто створення реальних умов для економічної доступності якісних продуктів харчування для всіх верств населення. Друга ланка ПБ полягає у забезпеченні потреб основних продуктів власним виробництвом, що для України є цілком можливим.

У США законодавчо встановлено найбільш високий критерій безпеки: державний резерв зерна повинен забезпечувати 40 % споживання на одну особу населення у порівнянні із критерієм ФАО 17 %. У світовому обсязі виробництва сільськогосподарської продукції на США припадає 15 %. Японія в умовах значного дефіциту земельних ресурсів рівень самозабезпечення продовольством забезпечує на рівні 40 %, решту потреби закуповує на світових ринках.

Продовольчу ситуацію України важко вважати благополучною. Раціональна норма споживання населення з десяти основних продуктів забезпечується по хлібу і хлібних продуктах, картоплі і цукру. Рівень споживання м'ясних і молочних продуктів, які є основними і майже незамінними білковими продуктами в раціоні харчування населення, забезпечується лише на 62 і 56 % до раціональних норм. На протигагу білковим, більше норми споживається вуглеводних продуктів — хліба і картоплі. Не вирішується також проблема надходження із продуктами харчування вітамінів, що забезпечується переважно овочами і плодами. У середньому жителі України отримують 51 % плодів, ягід і винограду та 86 % овочів (табл. 1).

Аналіз споживання основних продуктів харчування в регіонах країни показує значні відмінності в рівнях споживання незалежно від рівня доходів на одну особу населення (табл. 2). Відсутність в окремих регіонах продуктів, які не виробляються у

них через природно-кліматичні умови (цукор, олія, картопля і ін.) необхідно забезпечувати шляхом поставки через міжрегіональний обмін.

Формування продовольчої безпеки регіону залежить від території його розташування, спеціалізації, розвитку інфраструктури, витрат на транспортні перевезення і зберігання продукції. Продовольча безпека регіонів залежить не тільки від обсягів виробництва продукції, а і від купівельної спроможності населення. Підвищення рівня продовольчої безпеки країни в цілому і кожного регіону вимагає враховувати специфіку цієї проблеми в умовах трансформації економіки у поєднанні із фінансовою кризою.

ВИСНОВКИ

Основними характеристиками продовольчої безпеки трансформаційної економіки є наступні:

— здатність продовольчої системи виробляти, імпортувати, забезпечувати збереження і просування до кінцевого споживача продукти харчування в обсягах, необхідних для задоволення раціональних потреб всіх соціальних груп населення;

— можливість забезпечення всіх соціальних груп споживання достатнім в кількісному відношенні і збалансованим за асортиментом набором продуктів харчування, що відповідає прийнятним стандартам поживності і якості;

— споживання продуктів високої якості й у кількості, достатньому для раціонального харчування за енергетичною цінністю і збалансованому за важливими для організму людини елементами (якість харчування);

— максимальна автономність і економічна самостійність національної продовольчої системи, її адаптивність до коливань кон'юнктури світового ринку, здатність системи безпеки мінімізувати вплив несприятливих економічних і природно-кліматичних умов виробництва на постачання населення продо-

Таблиця 2. Забезпеченість областей України власним виробництвом основних продуктів харчування населення в середньому за 2007–2008 р.р.*

Регіони (області)	Індекси забезпечення фактичного споживання продуктів власним виробництвом на одну особу**.								
	м'ясо	молоко	яйця	цукор	олія	картопля	овочі	Фрукти	Хліб і хлібні продукти
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
АР Крим	1,05	0,50	1,09	0	0,05	0,43	0,37	0,22	3,50
Вінницька	0,65	1,37	1,29	4,78	2,24	4,57	1,05	1,13	4,40
Волинська	1,30	1,26	0,70	3,79	0	4,57	1,28	0,34	2,96
Дніпропетровська	0,87	0,29	0,94	0	1,67	0,94	0,92	0,46	3,33
Донецька	0,35	0,22	1,06	0	4,88	0,85	0,76	0,42	2,02
Житомирська	0,58	1,26	1,26	0	0	4,12	1,00	0,26	3,12
Закарпатська	0,68	0,85	0,83	0	0	2,54	1,12	0,56	0,90
Запорізька	0,47	0,43	1,16	0	6,47	1,10	1,10	0,38	5,30
Івано-Франківська	0,76	0,96	1,25	0	0	2,98	0,58	0,27	1,10
Київська	0,72	0,76	1,30	1,30	1,00	1,62	0,56	0,07	3,30
Кіровоградська	0,66	0,91	1,02	1,68	11,8	2,62	1,62	0,74	8,34
Луганська	0,29	0,36	0,93	0	1,98	1,39	0,70	0,13	2,57
Львівська	0,69	0,75	0,75	0	0	3,20	0,90	0,39	1,67
Миколаївська	0,38	0,83	0,95	0	2,58	0,94	1,35	0,32	5,90
Одеська	0,30	0,47	0,89	0,80	4,38	0,69	1,48	0,50	4,54
Полтавська	0,48	1,23	1,26	1,33	4,56	3,34	1,53	0,28	4,85
Рівненська	0,72	1,06	1,04	1,78	0,16	5,03	1,00	0,62	3,33
Сумська	0,57	1,03	1,06	1,41	0,18	0,78	0,86	0,57	4,48
Тернопільська	0,57	1,04	1,09	4,65	0	4,04	0,80	0,22	5,10
Харківська	0,47	0,47	1,01	1,52	4,20	3,20	1,16	0,19	4,05
Херсонська	0,66	0,78	0,82	0	7,04	5,36	2,95	0,43	7,18
Хмельницька	0,55	1,25	0,66	3,24	0	4,45	1,00	1,26	4,14
Черкаська	2,83	1,02	1,55	3,00	0,18	3,74	1,35	0,30	5,80
Чернівецька	0,76	0,95	1,08	0	6,54	2,74	1,21	0,83	1,18
Чернігівська	0,65	1,42	1,08	1,66	0,20	7,08	0,95	0,14	10,6
По Україні	0,67	0,68	1,04	1,24	15,2	2,28	1,00	0,38	3,65

* Складено і розраховано за даними: Статистичний щорічник України за 2008 рік. — К.: Держкомстат України, 2009.

** Постанова Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2000 р. № 656.

вольством всіх без виключення регіонів країни;

— збалансованість розвитку національної і регіональних продовольчих систем у режимі розширеного відтворення в усіх його аспектах — виробничому, соціальному, екологічному.

Література:

1. Бойко В.І. Про гарантування продовольчої безпеки України / Бойко В.І. // Економіка АПК. — 2006. — № 1. — С. 60—66.
2. Бойчук О.І. Продовольча безпека: монографія / Бойчук О.І. — Житомир: Полісся, 2004; К.: ЗАТ "НІЧЛАВА", 2004. — 252 с.
3. Саблук П.Т. Продовольча безпека України / П.Т. Саблук, О.Г. Білорус, В.І. Власов // Економіка АПК. — 2009. — № 10. — С. 3.
4. Деякі питання продовольчої безпеки. Постанова Кабінету Міністрів України від 5 грудня 2007 року, № 1379.
5. Бойко В.І. Формування продовольчих ресурсів в Україні: регіональний аспект / В.І. Бойко, О.А. Козак // Економіка АПК. — 2010. — № 4. — С. 37—40.